

Hevnlyst og straff

av Loyd Henriksen

Tok vi feil da vi i 1902 gikk vekk fra hevn som motiv for straff og fikk kriminalomsorg? Er det mulig å rehabilitere lovbryttere og samtidig få tilfredsstilt vår hevnlyst? Jeg vil argumentere for at svaret er nei på begge spørsmålene. Vi skal også se at filosofier som danner grunnlaget for dagens strafferett, får mindre berettigelse etter som vår viten om mennesket øker. Min påstand er at slik viten også vil endre vår forståelse av ondskap, og med det vårt syn på hevn og straff.

Med Joel Bakans (2004) forskning i bunn vil jeg argumentere for at samfunnet har ansvar for mye kriminalitet. En annen grunn er at vi gjennom århundrer har underminert store deler av vårt følelsesliv, for eksempel empati. Stadig flere går på kompromiss med sin egen samvittighet i lojalitet til ledere og systemer. For meg er det underlig at vi har vært såpass likegyldig til hva staten, som utformer vår strafferett, gjør med vår moral og dem den straffer.

Slik jeg ser det er et stadig mer kynisk menneskesyn, ledsaget av økt empativeikhet, i ferd å sette oss tilbake til tiden før 1902. Det til tross for at vi knapt noen gang har hatt så mye viten som taler for at vi går i feil retning. Istedenfor å gjøre tiltak for å dempe

vår hevnlyst, stimuleres vi til å øke den og straffene. Dersom vi ikke lenger vil gi omsorg, rehabilitere de kriminelle, bør vi slutte å kalle det kriminalomsorg.

Straff, gjenopprettelse av tapt likevekt

Parolen som gjelder er; skru opp straffene. Her var jeg fristet til å finne frem forskning som viser at økte straffer ikke har noen preventiv virkning – at kriminaliteten tvert imot eskalerer om vi skruer opp straffene, vi får et hardere samfunn – men jeg klarte ikke å motstå fristelsen til å ta opp et problem. For hvor er forskningen som viser at økte straffer har preventiv virkning? Jeg vet bare om forskning som viser

det motsatte. Hvorfor må vi motbevise noe som ikke er bevist?

Hvorfor ligger ikke bevisbyrden på dem som vil skru opp straffene og påføre andre mer lidelse? Kanskje mange etablerte usannheter får herske til det bevilges penger til å motbevise usannhetene, at pengemakta kan bestemme en del usannheter vi skal tro på ved ikke å bevilge penger? Jeg tror det. Vi kan ikke på noen måte begrense oss til den viten pengemakt gir oss via sine bevilgninger.

Hvor Philip Zimbardo fikk penger fra til sitt fengselseksperiment ved Stanford University i 1971, vet jeg ikke, men her skulle studenter spille rollen som fanger og fangevoktere i et liksomfengsel i fjorten dager. Allerede første dag måtte én *fange* slippes ut på grunn av psykiske problemer. Fjerde dag slapp de ut tre andre av samme grunn. Etter seks dager måtte hele eksperimentet avbrytes (Eysenck og Eysenck 1982, s.47).

Hva med å sitte i isolasjon? Halvard Pettersen (2006) forteller om en råbar-
ket tøffing i MC-miljøet som skjøt seg ti måneder etter løslatelse som en direkte følge av torturen. Det hjalp ikke at han i mellomtiden var blitt frigjort for anklagen om drapsforsøk. (..) Den fengslede er for lengst ruinert, har mistet arbeidet, bopelen, familien, omdømmet, helsen og forstanden, og fremstår som en lallende grønnsak. (..) Resten av ditt

liv kommer du ikke til å sove gjennom en hel natt. Du vil våkne opp ... badet i svette, med angst og vonde tanker (Pettersen 2006, s.13,14).

«Nei, vet du hva!» sier noen, «dette kan ikke veie opp for det slike 'jævler' gjør». Omtrent slik startet en debatt mellom Espen Schaaning og Arne Johan Vetlesen. Vetlesen (2012a) bruker Hegel til å forsvare en «gjengjeldelsesteori om rettferdig straff». Straff skal skape likevekt til ugjerningen. Straff ærer forbryteren som et fornuftig vesen, og er det organiserte fellesskaps kompliment til og anerkjennelse av forbryteren (samme sted).

Schaaning (2012a) spør om lov-
 bryteren må påføres smerte for å få anerkjennelse. Må vi ikke for å skape likevekt også ha dødsstraff for drapsdømte, spør han, og hvis ikke, hvor store straffesmerter må han få? Vetlesen (2012b) står på sitt, lov-
 bryteren må påføres smerte «for at krenkelsen ikke skal bli stående». Men han er i mot dødsstraff, for da fjernes «gjerningsmannens oppgjør med seg selv så vel som med det sårede fellesskapet» (samme sted, s.23).

Siden Schaaning (2012b) ikke har fått svar på spørsmålet om det ikke bare er dødsstraff som kan skape likevekt overfor en drapsdømt, gjentar han spørsmålet, også spørsmålet om hvor store smerter som må til for å skape likevekt i regnskapet. Nå bekrefter

Vetlesen (2012c) at «modellen om gjenopprettelse av tapt likevekt» ikke fungerer når liv går tapt. Det er noe uopprettelig. Han mener Schaaning innsnevrer det hele til å se saken kun fra ett ståsted, gjerningsmannens, og lurer på om det hadde vært riktigere å belønne krenkeren.

Nok en gang repeterer Schaaning (2012c) ubesvarte spørsmål. I stedet for å hevne oss ved å drepe, og her spisser jeg Schaaning litt, kan vi for eksempel gi Anders Behring Breivik hardt nattleie, dårlig drikkevann, illeluktende mat, undertøy som klør, iskaldt dusjvann, ingen tilgang til bøker, radio eller tv. For kun fantasien «setter grenser for hva slags ubehag vi kunne påføre ham for å nærme oss 'likevekt' i smerteregnskapet» (samme sted, s.22).

Som sluttreplikk sier Vetlesen (2012d) at dersom Schaaning er uenig i det som «inngår i det filosofiske grunnlaget for moderne strafferett», burde han argumentere for sitt eget syn. Men holder det filosofiske grunnlaget for strafferett mål? Ikke etter min mening, for som Oddmund Søvik spør: «Å møte psykopater, vaneforbrytere og ungdomskriminelle med gjengjeldelse, det vil si en form for hevn, må vel være noe av det minst konstruktive samfunnet kan gjøre?» (Søvik 2012, s. 19).

Søvik spør hvilke lovovertredere og mennesker det er snakk om, om det er vaneforbryteren man tenker på,

som oppfatter enhver straffereaksjon som en bekreftelse på samfunnets urettferdighet, om det er psykopatens upåvirkelige virkelighetsoppfattelse, eller ungdomskriminalitet vi snakker om, debutantene, der bakgrunnen er vanskelige sosiale forhold med alkohol og narkotika (samme sted).

I 2002 sa Schaaning følgende om fengselsstraff:

I stedet for å hjelpe lovbrøytene til å etablere respekt for seg selv via nye holddepunkter i en dypere identitet, brytes de enda mer ned. (...) Det å sitte i fengsel er det samme som å bli minnet på at man er en drittsekk hver dag (min uthevelse). Og anerkjennelse får man nesten bare fra medfanger som også har levd i kriminelle miljøer. Dermed oppdras man jo i et kriminelt miljø (Schaaning 2002, s.8).

Skal vi hjelpe drittsekkene til å få en dypere identitet, tilbake til samfunnet, må vi se på problemene fra gjerningsmannens side.

Kriminalomsorg er i seg selv det samme som å «belønne krenkeren», særlig sett med hevnlystens øyne. Men det er umulig å skape likevekt til ugjerninger med hevn, for som Hannah Arendt skriver; hevn binder oss til illgjerningen, bringer kjedereaksjoner inn i fremtiden (Arendt 1996). Det mellommenneskelige blir ødelagt, og samfunnet blir en enda større fiende. Å skryte av at vi ærer og anerkjenner

lovbrytere som fornuftige vesener når vi gjør dem til *drittsekker* (jf. Schaaaning) for livet, kun anerkjent av kriminelle, er bare en bortforklaring og fornektelse av vår egen hevnløst.

Hva er ondskap?

Fengselsstraff som kompliment til forbryteren blir bare en intellektuell idé. Istedenfor å rehabilitere lovbrytere ved å gi dem nye holdepunkter i en dypere identitet, bryter vi dem ned. Hvor sterkt sitter vår kristne kultur arv i oss, der straffen for *onde* mennesker var tortur i helvete, der de *onde* skulle pines og plages i all evighet, i de verst tenkelige grusomheter. Ingen hevn kan bli stort søtere.

Etter den 22. juli var det nok mange som aldri har trodd på helveteslæren som likevel skulle ønske at helvete fantes, og at nettopp Anders Behring Breivik havnet der. Jeg har ennå ikke hørt om noen som vil ha han tilbake til samfunnet igjen. Han skal aldri få gifte seg og få barn osv. Få tenker på at det er umulig å få tilfredsstilt hevnløst og samtidig ha *omsorg* for kriminelle. Hevn er ikke omsorg.

Ikke bare filosofer, men også de som skrev eventyr og bøker som vi har laget filmer av, vokste opp i troen på helvete, den søteste og mest fryktelige hevn som tenkes kan. Daglig, i århundrer, har vi blitt podet med motpolene *det gode* og *det onde*. Så mye at George

Bush jr. fikk Vesten til å tro at siden USA er *det gode, den største kraften i det godes tjeneste*, og Irak *det onde*, var det greit å drepe titusener av *onde*, derav også gamle, kvinner og barn.

Likevel finner Toril Moi kun én forklaring hos dem som har uvilje mot merkelappen *ond*: «Dei har ei absolutt moralistisk forestilling om at det er umoralsk å setje merkelappen 'vond' på nokon» (Moi, 2012, s.26). George Bush jr. er alene god nok grunn til å ha en slik uvilje. Dertil er det noe ubotelig destruktivt ved det å stemple noen som *onde*. *Den onde* støter vi fra oss. Merkelappen utløser ingen forståelse, støtte, gjør legedom og forsoning nærmest umulig, bringer det mellommenneskelige til opphør. Moi bør heller spørre seg hvorfor merkelappen *ond* betyr så mye for henne. Kanskje det har noe med hennes filosofiske grunnlag å gjøre.

«Måten me brukar ord, avslører korleis me ser verda,» sier Moi (2012, s.26) i denne forbindelse. Men det er for enkelt. Det som er gjenkjennbart for oss, som klinger i oss, er motpolene *det gode* og *det onde*, som er podet i oss fra vi er små. Slik poding avgjør hvilke ord vi har til rådighet, og hvordan de skal forstås. Vi mangler derfor ord som kan bringe oss ut av ideene vi er podet inn med. La oss derfor konkretisere hva vi her mener med begrepet *ondskap*, og tenke videre ut fra det.

Vetlesen definerer *ondskap* som «villet påførelse av smerte på en annen» (Vetlesen 2003, s.294). I min ordbok er *ondskap* «det å ønske andre motgang eller smerte» (Bokmålsordboka 1986). Da spør jeg: Hvem har ikke ønsket en annen motgang, for eksempel en annens jobb eller kjæreste? Til Vetlesens definisjon av *ondskap*, «villet påførelse av smerte på en annen», spør jeg: Hva er «villet»? Hva har mennesket *vilje* til?

Hva er «villet» hos psykopaten, eller dem som har vokst opp med grov omsorgssvikt? Hva er «villet» hos dem som har liten, eller ingen aktivitet i de deler av hjernen som drifter empati, frykt, skyld, skam og moralske overtramp, det vi nå til en viss grad kan påvise ved å skanne hjernen? Hvor mange *onde* uten evne og *vilje* til å oppfylle våre referanserammer for skyld og moralsk ansvar, sitter i fengsel? Og kanskje enda mer interessant, hva har du og jeg *vilje* til å skjule av *ondskap*?

Var *ondskapen* til president George Bush jr., «villet påførelse av smerte på en annen», mindre enn Bashar al-Assads *ondskap* i Syria er i dag? Unngår vi å sette merkelappen *ond* på George Bush jr. fordi han er en alliert? Hva med president Barack Obama som forordner sadisme og tortur, ifølge Vetlesen den verste form for *ondskap*? Er Obama *ond*? Er det ikke slik at Obama er *ond* i muslimers øyne slik al-Assad er *ond* for

de fleste i Norge. Selv om Obama dreper sivile, kvinner, barn og gamle med sine dronehenrettelser, er han neppe *ond*. Merkelappen fungerer ikke.

Når man er alliert på den *rette siden* er det lett å *tenke riktige tanker* om at statsledere må gjøre det de gjør, mens diktningen blir annerledes hos dem på den *gale siden*. Også hos *drittsekkene*. Alle omfortolker vi fakta når *ondskap* tjener vår egen sak. Også *drittsekkene* gjør det må vite. Må vi sette merkelapper, foreslår jeg *empativeik* på Obama som selv ikke har slukket livet i noens øyne, og *empatiløs* på Breivik som gjorde nettopp det.

Kanskje vi må se for oss monstre, *onde* umennesker helt ulik oss selv, for å kunne tilfredsstille vår hevnløst, kristne kulturarv og filosofiske grunnlag for moderne strafferett? Ingen synes å tenke på at al-Assad, Bush jr. og andre *onde* regenter kan ha alvorlige mangler i de deler av hjernen som drifter empati, frykt, skyld, skam og moralsk overtramp. Tenk om ingen er psykisk friske, at vi kun kan snakke om grader? Vi må nok nyansere dette en del, eller vil vi gå tilbake til det bibelske øye for øye, stikke ut øyet på en som har tatt synet fra en annen? Kun fantasien setter grenser.

Jon Hellesnes (2012, s. 28) har kanskje rett i at du ikke må være syk, at du kan være tilregnelig og rasjonell (i den grad noen er det) og være *ond*. Men de

er i så fall så få at vi har store problemer med å skille dem ut fra psykisk syke, og fra dem som mangler det i hjernen som drifter empati, skyld og skam. Dermed blir vi selv overgripere og bringer kjedereaksjoner inn i fremtiden. Enhver illgjerning *kan* skyldes at man er *skadet* eller syk.

Jeg synes Jon Hellestnes forgår seg når han skriver dette om dem med fæl oppvekst som havner på vondskapens vei: «Tilværet deira er meiningslaust og utan håp. Og dei veit det sjølve. Kva alternativ er det då som byr seg fram? Dei elendige kan søkje døden, - anten direkte i form av sjølv mord eller indirekte gjennom harde narkotiske stoff» (Hellestnes 2012, s. 31). Dette kyniske menneskesynet har etter min mening en alvorlig logisk brist, for er selvmord «dei elendiges» eneste alternativ for handling, har deres syke psyke så stor makt over deres handlinger at de er unnskyldt.

Asymmetrien er slående. Presidenter forordner tortur, og, som vi skal se, store selskaper stjeler og dreper, og staten driver folk til vanvidd, mens «dei elendige» kreves til ansvar, skal føle skyld og vise anger. Og i *følge* Hellestnes (2012, s. 31) har ikke omsorgssvikt og psykisk lidelse noen forklaringskraft. Psykologiske forklaringer av ondskap dekker til i stedet for å avsløre ansvarsforhold, mener Hellestnes, og ignorerer hvor typisk menneskelig det

er å være motivert av sjalusi, nag, hat og havesyke.

Slik jeg ser det er det Hellestnes som ignorerer hvor typisk det er for individet å være motivert av havesyke, hat og det som verre er, ved å fornekte hva omsorgssvikt og psykisk lidelse gjør med oss, hvordan det tar fra deg din frie vilje og gjør tilværelsen din til et helvete. Tar vi Hellestnes (2012) på ordet og erkjenner at vondskap, i like stor grad som godhet, er karakteristisk for mennesket, er det enda mindre grunn til at vi skal pine og plage noen. De er ikke monstre, onde mennesker ulik deg og meg, men typisk menneskelige.

Samfunnet kaster murstein i glasshus

Et kynisk menneskesyn er kanskje den mest destruktive kilden til hevnlyst. «Dei elendige» kan like godt ta livet av seg først som sist. Økt viten om mennesket vil kunne dempe hevnlysten, hjelpe oss til å hjelpe forbrytere tilbake til samfunnet, om det nå er *drittsekker* eller krigsforbrytere, statsministere og presidenter. Mange *drittsekker* må lure på hvorfor det filosofiske *gjengjeldelsesprinsippet* ikke gjelder staten og dens kriminelle handlinger.

I følge Norsk Høyesteretts definisjon av *straff* er det et onde som staten tilføyer en lovovertreder på grunn av lovovertreddelsen, i den hensikt at han

skal føle det som et onde (Schaaning 2012a, s. 40). Da kan ikke staten selv utøve *ondskap*, påføre andre *villet smerte*, slik den gjør ved sin behandling av gamle, syke, fattige og svake. Jo, uten penger har selv keiseren tapt sin rett, men vi svømmer i penger. I billedlig forstand sulter folk i Norge ved bugnende matbord, mens fråtserne slår vekk de utstrakte hender.

Stadig oftere, på bekostning av sin samvittighet, er leger på sykehus, ansatte i Nav, UDI, UNE og i sykehjem osv., lydige kostnadsbesparende redskaper for staten. Som vi skal se, i frykt for straff tør ikke engang psykologer oppgi sitt navn når de i sitt eget organ, *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, anklager statens byråkrater. Stadig flere lurer på hvordan de skal få myndighetene til å forstå at vi må behandle mennesker som noe mer enn kroner og øre. I *Tidsskriftet* jevnfører Svein Gran (2012) det som skjer med den totalitære stat i George Orwells bok 1984, der innbyggerne må holde to motstridende idéer i hodet samtidig og akseptere begge som sanne. Eksempel, staten kan instruere individenes meninger samtidig som den kan hevde at den respekterer enkeltindividets meninger. Du må kunne tenke motstridende for å få jobb i staten (samme sted).

Tor Levin Hofgaard, president i Norsk Psykologforening, er oppgitt over at psykologene, i frykt for straff, må

gjemme seg bak fiktive navn når de uttaler seg (Hofgaard 2012). Men de er ikke de eneste som er kuet, sier han: «Alt helsepersonell opplever det samme». Han viser til at presidenten i Legeforeningen, Hege Gjessing, må presisere at leger *faktisk* har ytringsfrihet: «Også legene trues til taushet. Lojalitet mot ledelse, system og beslutninger blir den høyeste verdi, et endeløst mantra» (Hofgaard 2012, s.530).

Alvoret i slik lojalitet ser vi i Vetlesens (2003) ord om at Arendts bok om Adolf Eichmann, organisator av drapet på seks millioner jøder, fikk vist «at handlinger med de ondeste konsekvenser verden har sett, kan begås av personer som *ikke* er motivert av sterke affekter, men av så ‘banale’ motiver som ønsket om å gjøre en god jobb, om å være lojal overfor et gitt mål og de ledere som beordrer en til å nå det» (Vetlesen 2003, s.333). Når lojalitet overfor staten har «høyeste verdi», beredes grunnen for grusomme handlinger. Byråkratens brutale behandling av asylsøkere og deres barn er et alarmerende eksempel.

Brutaliteten har kanskje staten fra næringslivet som styrer den. Joel Bakans forskning viser at de store selskapenes karakteregenskaper er lik psykopatens (Bakan 2004). *Le Monde Diplomatique* (januar 2005) sier dette om Bakans forskning:

Store selskaper viser alle tegn til

galskap – lyver, stjeler og dreper uten å nøle om det er i aksjeeiernes interesse. De er ikke i stand til å ta samfunnsmessig ansvar, eller ansvar for egne handlinger. (...) Bakans bok er en grundig og edruelig analyse som ser på hva som skjuler seg bak selskapenes selvforherligende pr-strategier. Han avdekker en verden som viser seg å være mye mer eksotisk og gruoppvekkende enn vi kunne ha forestilt oss (Le Monde Diplomatique, januar 2005, s.11).

Toril Moi (2012b) peker da også på at for Breivik «er kjøp og salg viktigere enn liv og død», og at «moralske hensyn er irrelevant, for markedet vet ikke hva moral er» (samme sted, s.22). Sitatet kunne like godt vært Joel Bakans. Nå gis markedet – som ikke vet hva moral er, som ikke kan ta ansvar for egne handlinger – ansvaret for behandlingen av gamle. Jeg, som ikke alltid tenker de *riktige tankene* fra den *rette siden*, mener at samfunnet kaster murstein i glasshus.

Allerede i 1986, i bladet *Ledelse* nr. 2, da jeg selv hadde stort ansvar i næringslivet, advarte Svein M. Kile mot «psykopatane i næringslivet». I sin bok, *Helsefarlige ledere og medarbeidere* (Kile 1991), fortalte han om et skred av henvendelser han fikk etterpå med beretninger så groteske og rystende at de grep ham i det innerste. Urovekkende nok viser Bakans forskning at store selskaper former oss *alle* med

sin livsstilsreklame, verdi- og identitetsbygging. Hans forskning burde vært viden debattert, men det har vært tyst som i graven.

Formingen starter i barnehagene som Per Løkke (2012), spesialist i klinisk barne- og ungdomspsykologi, sier. Omsorgsverdier og omsorgspråk devalueres i barnehagene. «Instrumentelle tenkemåter i barns hverdag», *mestring*, ikke *kontakt*, rår barneoppdragelsen i barnehagene. Vi ser ikke forskjell på å mestre omsorg, lage mat o.l., og *gi omsorg*, sette oss selv til side, gi barnet rom utover en aktiv omsorgsdel. «Omsorg er noe annet enn den behovstilfredsstillelsen barn i dag fores med» (Løkke 2012). Uten å vite hva *omsorg* er, av verken små barn eller gamle, driver staten med kriminalomsorg.

Kanskje også statens mangel på moral kommer fra de store selskapene som styrer den? Jeg undrer hvor mange rapporter staten har hemmelighetsstemplet for å skjule sin mangel på moral. I 1972 omkom 17 mennesker i en flyulykke fordi forsvarsledelsen i nord ikke stoppet fylliken som førte flyet. De hemmelighetsstemplet noe ikke-hemmelig for at forsvarsledelsen, som visste at flyveren var en fyllik, skulle beholde sine jobber. Viktigst for staten var at den med bedraget sparte et titalls millioner kroner i erstatninger (NRK 1, *Brennpunkt* 30.10.12).

Vi ynder å se staten som et abstrakt kroppsløst vesen, men det er mennesker av kjøtt og blod som lyver og bedrar, som her lot hundrevis av etterlatte leve i tretti år i det usisse. Markedet som ikke vet hva moral er, er heller ikke et abstrakt kroppsløst vesen. Det er psykopater i næringslivet, hyggelige mennesker helt til de går i vranglås, som ikke vet hva moral er. Det måtte bli mange av dem i et miljø der medfølelse og empati står i veien for grådigheten. Bedre står det ikke til med mennesket, men likevel krever vi at «dei elendige» skal føle skyld og vise anger, stå til ansvar, det nesten ingen gjør.

Slik også den 22. juli og i tiden etterpå. Det finnes knapt *ett* unntak der noen med ansvar tok ansvar. Ansvaret ble skjøvet enten opp, ned, eller til siden. Det er regelen, ikke unntaket. Unntaket var vanlige folk drevet av følelser, ansvarsfølelse, som hev seg i båtene og knapt enset kulene som fløy rundt ørene på dem mens de reddet liv. Dersom moral er å ta ansvar, er vi lutfattig på moralsk kapital. For å skjule det, kaster vi murstein i glasshus, endrer vi alles fokus med fykende glassplinter.

Jo, samfunnet bidrar sterkt til kriminaliteten. Det underminerer menneskeverdet i sin behandling av gamle, av fattige og uføre som latsabber og snyltere, av asylsøkere og romfolk

som søppel. Den ser ikke Den Andres Ansikt. Og det er fellesnevneren for en hver illgjerning. Jeg, som ikke tenker de *riktige tankene*, ser at vår stat oppfører seg som en rik, gnien, empativeik, åndsfattig person som veier alt i penger. I midten av mars 2013 rapporterte norske nyhetskanaler at vår rike stat er blant de få i Europa som ikke vil ta seg råd til å bruke penger på livsforlengende medisiner for kreftpasienter, slik at de kan få noen ekstra år sammen med sine kjære. Fråtserne slår vekk de utstrakte hender.

Representantene for staten – som forsøker å skjule sin lave moral med hemmelige rapporter, som har mest hjerterom på tv – legger ansiktet i de rette folder for at vi skal synes synd på den, for staten, stakkar, blir lik de rike, utnyttet, tappet for penger. Men når pengene *ikke* skal gå til omsorg av folket, lar staten seg gladelig tappe for titalls milliarder kroner, særlig når tappingen fører til at dens ledere får toppjobber i EU, FN og næringslivet senere.

På meg virker det som om vi blokkerer våre sinn for myndighetenes mangel på moral fordi vi ikke vil erkjenne at både ondskap og godhet er karakteristisk for mennesket, at det er typisk menneskelig å være motivert av havesyke, hat og det som verre er. Og fordi vi ikke ser dette – vi må jo ivareta vårt hevnebehov overfor drittsekker og

elendige, se dem som onde mennesker ulik oss selv – lukker vi også øynene for hvordan en empativeik stat og psykopatien i store selskaper former oss.

Kanskje vi retter vårt sinne mot «dei elendige» istedenfor de mektige fordi vi er for feige til å vise de mektige vårt sinne i frykt for represalier, en frykt vi i så fall deler med «alt helsepersonell» i Norge? Med mot, ved å vende konstruktiv vrede dit den hører hjemme, mot de mektige og deres dehumanisering av samfunnet, kan vi skape et bedre samfunn. Hanne Sophie Greve (2012) har nemlig helt rett i at det er «ein djup samanheng mellom juridisk og sosial rettferd. (...) Alle menneskerettar kviler på det uendelige verdet til mennesket» (samme sted, s.23).

Men hvor er denne dype sammenhengen og hvor er det uendelige verdet til mennesket? Ikke i statens behandling av syke, av kreftpasienter, av gamle, fattige og svake. Og det er faktisk samfunnet som i det militære lærer unge mennesker å bryte ned menneskeverdet, sitt naturlige forsvarsverk mot å drepe. Karl Ove Knausgård skriver: «Styrken i de helt nære båndene er enorm. Men det indre forsvarsverket mot å drepe et annet menneske, er enda sterkere» (Knausgård 2012, s. 59).

Samfunnet bryter ned dette forsvarsverket. Knappt noen klarer å drepe når de står overfor et ansikt, skal

slukke livet i dennes øyne, men ved å desensibilisere de unge i det militære, ved å fjerne «nærværet av den andre i oss selv» som Knausgård (2012, s. 58) skriver, lærer vi unge mennesker å tenke og utføre det utenkelige. At samfunnet kan argumentere godt for at dette er nødvendig, endrer ingenting. Prosessen er irreversibel. Når det utenkelige er tenkt, kan det tenkes igjen. Når det umulige har vist seg mulig, kan det gjøres igjen.

Empatiens og følelsenes betydning for moral

Istedenfor å påføre lovbrysterer smerte for at krenkelsen ikke skal bli stående, ser Arendt (1996) tilgivelse som eneste gerning som kan befri den som tilgir, og den som blir tilgitt. Hun snakker om «makten ved å tilgi» og viser til Jesus fra Nasaret som hun mener vi må ta på alvor, fordi han var den første som forsto hva tilgivelse kan utrette for mennesket. Ja, la oss ta Jesus på alvor. Han sier: «Dersom din bror gjør en synd mot deg, så tal ham til rette, og hvis han angrer, skal du tilgi ham» (Bibelen, Lukas 17:3, 1978 overs.). For å bli tilgitt, skal man altså være ydmyk nok til å la seg tale til rette, samt angre, være bedrøvet.

Engelske ord for anger som regret, repentance og remorse, viser til sorg, omvendelse, *angerfølelse* og samvittighetskvaler. Men hos Jesus faller følelser

bort, for han sier: «Ja, om han forgår seg mot deg sju ganger på samme dag og sju ganger kommer til deg og sier: Jeg angrer, så tilgi ham» (Lukas 17:4, 1978 overs.). Men han som *sier* at han angrer etter å ha gjort deg vondt syv ganger på en dag, som har latt seg snakke til rette sju ganger på én dag, er ikke troendes. Det er bare ord. Angerfølelse, sorg og/eller samvittighetskvaler har ikke rukket å finne sted.

Og det er absurd å tro, skrev George Lakoff og Mark Johnson i 1999, at moral ikke har noe med følelser å gjøre, for da tapes det meste av det som er av virkelig betydning for vår moralske tenkning (Lakoff og Johnson 1999, s.439). Ikke rart Vetlesen (2003, s. 12, 64) kritiserer Jürgen Habermas for å gi intellektet, våre kognitive evner, en viktigere rolle enn følelsene, for å utestenge følelser i utøvelsen av moralsk dømmekraft. «Empatievnen er en nødvendig forutsetning for utøvelse av *moralsk persepsjon*» (samme sted, s. 78).

Vetlesen (2003, s. 126) sier og at det ikke finnes noen desinteressert tilgang til det moralske domenet, til den andres ve og vel, da også lidelse. Med god grunn kritiserer Vetlesen Arendt for å tro at Eichmann «kun var tankeløs», for hun glemte å vurdere om Eichmanns svikt ikke var av kognitiv art, men av emosjonell art, at denne «var *insensitiv*, hvilket vil si at hans svikt lå på (det

dømmekraft-forutgående) nivået for moralsk persepsjon og derved avdekket en skadet eller forringet evne til empati med andre» (Vetlesen 2003, s. 133).

At Vetlesen er for gjengjeldelsesteorien er rart, for han ser fellesnevneren for illgjerningsmenn flest, at de er *skadet*, er *insensitive* i mangel på empati. Han poengterer at undergraving av følelsemessige bånd mellom mennesker rydder veien for deltagelse i ugjæringer uten samvittighet eller moralsk anger (Vetlesen 2003, s. 135). Hos den empatiløse Breivik var veien ryddet. Så når våre empatievner brytes så mye ned av samfunnet at vi knapt vet forskjellen på å mestre og *gi omsorg*, er samfunnet i en alvorlig krise.

Eichmanns skade, mangel på empati, er ikke noe han kunne skru av og på som han ville. Empati er ingen tankestørrelse, en kognitiv ferdighet du kan pugge. Beskaffenheten er av en annen karakter enn intellektets konstruksjoner. Empati er en grunnleggende følelsemessig evne med sensitiv tilgang til den andres opplevelser, følelser og behov. Den evnen har ikke de empatiløse, men det tror de som støtter Breivik i at han kan ha mye empati, bare ikke for dem han drepte. De vet ikke at empati befinner seg på «(det dømmekraft-forutgående) nivået for moralsk persepsjon» (Vetlesen 2003, s. 133).

Enda moral er uløselig knyttet til empati og følelser som *angerfølelse*, *ansvarsfølelse*, *skyld-* og *skamfølelse*, har vi utestengt følelser i utøvelsen av moralsk dømmekraft. Følelser har *vært* utestengt til tross for at like lite som vi kan *tenke* medfølelse – vi må *føle med* – har *tenkt forståelse* av at ansvar har noe med *ansvarsfølelse* å gjøre. Å *si* at man tar ansvar – som politikere gjør hele tiden uten å ha *ansvarsfølelse* – er like lite verdt som å *si* at man angrer uten å ha *angerfølelse*.

Årtuseners vanskjøtsel og neglisjering av følelser vi burde ha stelt pent med, odlet, har redusert vår moral, villedet våre tanker. Først vandaliserer vi følelsene for så å anklage følelsene vi har rasert, for ikke å være fornuft. Verst av alt, vi fortsetter å rasere våre følelser enda vi lenge har visst at tenkning er emosjonelt engasjert og påvirket. Hevnlyst er ett nedslående og tragisk eksempel.

Den destruktive hevnlysten

For meg som har opplevd mye *ondskap*, det skulle ikke blitt menneske av meg har noen hevdet, har det vært viktig å se *de onde* som *uvitende* eller *skadet*. I ettertid viste det seg også at *udyra* var *skadet*, kanskje med unntak av ett. Hevnlyst hadde ødelagt meg, spist meg opp. Jesus fra Nasaret forsto noe stort i sin dødspesess. Da sa han: «Tilgi dem, for de vet ikke hva de gjør.»

Istedenfor å bruke tiden etter 1902

til å dempe folks hevnlust, har vi gitt næring til denne primitive følelsen. Vi har kamuffert den bak flotte ord om å ta ansvar, det politikere sjelden eller aldri tar, bak appeller om å ta moralsk skyld, det markedet ikke vet hva er, knapt nok staten. I empativeikhet og havesyke undergraver vi følelsesmessig bånd mellom mennesker, bånd som sperrer for deltagelse i ugjerninger. Mangelen på *empati* er et alvorlige dysfunksjonelt aspekt i samfunnet.

Skal vi snu utviklingen, odle folks empati, sensitive tilgang til andres følelser og behov, kan vi ikke gjøre lovbrytere til *drittsekker* for resten av livet, eller mene at de bør ta sitt liv. Det underlige er at de som ellers har en kuleramme som konstant spøker oppe i hodene sine, ikke forstår hva det koster samfunnet å ikke hjelpe *drittsekkene* til å etablere en dypere identitet, tilføre samfunnet midler istedenfor å tappe det. At byråkrater er blinde for lidelse – gjør folk til en lallende grønnsak eller får en kvinne, Garolin Nesaraja i Førde, til å sette fyr på seg selv og sitt barn (NRK1, Brennpunkt 05.03.13) – er mer som forventet, men at argumenter om å spare enorme pengesummer preller av på dem, er meg helt uforståelig.

Jo, samfunnet må vernes mot illgjerningsmenn, vold og overgrep, men om vi ikke skal bryte dem ned, eventuelt stikke ut øyet på dem som har frarøvet noen synet, må vi finne på noe bedre. De må få behandling. Psykiater

Randi Rosenqvist (2011 s. 7) har lansert et fint ord, «sikkerhetssykehjem». Og minst like viktig, vi alle, spesielt ofre og etterlatte, må få hjelp til å dempe hevnebehovet. Mye handler om å væpne seg med tanker som motvirker hevnlysten, som tanker om at de fleste av oss hadde vært som *drittsekkene* om vi hadde hatt deres gener og oppvekst.

Heri ligger ingen fatalisme, men en oppfordring til å komme ut av den. For nå er vi bundet til problemene vi fornekter. Deterministiske automasjoner kan kun endres via bevisstgjøring. For skal gjerningsmenn bli i stand til å ta et oppgjør med seg selv så vel som med det sårede fellesskapet, må vi gjøre dem i stand til å ta dette oppgjøret, og det sårede fellesskapet må komme dem i møte.

Kanskje vi burde låne tanker fra

afrikansk humanisme og etikk, *ubuntu*, som går på at vi kun er mennesker gjennom andre mennesker, at tilgivelse og forsoning er i vår egen interesse. Sør-Afrika forsto etter apartheidgrusomhetene at ingen straff kunne skape likevekt. Verken ofre eller gjerningsmenn kunne bli rehabilitert med straff. Man ga derfor amnesti, tilga *onde* personer deres grusomheter dersom de sa hva de hadde gjort. De trengte ikke å si at de angret, for dét kunne bare være ord.

Jeg tror Arendt (1996) har rett i at bare i den grad mennesket kan skifte mening og begynne på nytt, kan det håndtere frihet og begynnelse. Begynnelsen vokser frem når vi befrir hverandre fra følgene av det vi har gjort. •

Loyd Henriksen er billedkunstner og forfatter.

LITTERATUR

- Arendt, Hannah (1996). *Vita Activa – Det virksomme liv*. Oslo: Pax Forlag.
- Bakan, Joel (2004). *The Corporation, the pathological pursuit of profit and power*. New York: Free Press.
- Bokmålsordboka* (1986). Oslo: Universitetsforlaget.
- Eysenck, Hans og Michael Eysenck (1982). *Menneskesinnets gåter*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Gran, Svein (2012). Doublethink? *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, Vol 49, nr. 5.
- Greve, Hanne Sophie (2012, 14. september). Kva er soning, Hanne Sophie Greve? *Dag og tid*.

- Hellesnes, Jon (2012, 21. juli). Om det moralsk vonde. *Klassekampen*.
- Hofgaard, Tor Levin (2012). Kritik er ikkje illojalitet. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening, Vol 49, nr. 5*.
- Knausgård, Karl Ove (2012). Det monofone mennesket. *Samtiden nr.3*.
- Lakoff, George og Mark Johnson (1999). *Philosophy in the Flesh – The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Løkke, Per Are (2012, 30. august). Maskulinisering av barndommen. *Dagbladet*.
- Moi, Toril (2012, 30. oktober). Den vanskelege røynda. *Klassekampen*.
- Moi, Toril (2012b). Markedslogikk og kulturkritikk. *Samtiden nr. 3*.
- Pettersen, Halvar D. (2006). Isolasjon – tortur uten blod. *Samtiden nr. 2*.
- Rosenqvist, Randi (2011). Brev til Justisdepartementet 7.1.2011.
- Schaaning, Espen (2002, 25. oktober). Oppgjørets time. *Morgenbladet*.
- Schaaning, Espen (2012a, 8. september). Straff og anerkjennelse. *Klassekampen*.
- Schaaning, Espen (2012b, 14. september). Gjengjeldelsens metafysikk. *Klassekampen*.
- Schaaning, Espen (2012c, 26. september). Svar til Vetlesen. *Klassekampen*.
- Søvik, Oddmund (2012, 5. oktober). Lite adekvat reaksjon. *Klassekampen*.
- Vetlesen, Arne Johan (2003). *Menneskeverd og ondskap*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Vetlesen, Arne Johan (2012a, 4. september). Med Hegel i retten. *Klassekampen*.
- Vetlesen, Arne Johan (2012b, 11. september). Interessert i det? *Klassekampen*.
- Vetlesen, Arne Johan (2012c, 24. september). Til straffens forsvar. *Klassekampen*.
- Vetlesen, Arne Johan (2012d, 2. oktober). Sluttrepplikk. *Klassekampen*.